

בעל "ספר המעשיות"

לזכר מרדכי בן-יחזקאל (ז' אדר ב' תרמ"ג – כ"ו כסלו תשל"א)

מאת מ. אונגרפלד

יחזקאל את המקור ושינה את כגונו מן הקצה אל הקצה וסיפר אותו מחדש בלשון סיפורית מעולה, ולי-דוגמא לכך הגנו מביאים את המי-קור מן הסיפור על ר' משה לייב מסאסוב מתוך הספר "מעשי צדי-קים" (סיפור ששימש יסוד לסיפורו של י. ל. פרץ. אם לא למעלה מזה) לעומת עיבודו של בן יחזקאל בסי-פור "תיקון חצות".

ב. סיפור שמקורו בספר "מעשי צדיקים".

סיפור הרה"ק המקובל האלוהי מוה"ר צבי מזידיטשוב ז"ל, ש-היה נוסע לסאסוב והיה מסתובב בצלו לקבל ממנו תורה: פעם אמר הרה"ק מהר"צ אשים עיני לראות התנהגותו בעניין תיקון חצות לילה כאשר היה נשמע ומפורסם גודל ענינו בענין הח-צות עד שהיו אומרים עליו כי אמש בחצות קול דודי דופק בקבו כמו שזכרתי לעיל. לכן היה (סוף בעמ' 8)

שלכם; היינו ב' ימים ראש השנה ויום כפור".

ולהלן אותו סיפור בעיבודו של בן-יחזקאל, לפיו הוא קרוי:

"ר' אברהם המוזג טבל את עצמו בערב חג הסוכות, לכבוד הרגל, ויצא מביתו דרך בית המזיגה, לבוא לדור בדירת ארען, הלוא הוא הפו-כה, אשר תיקן לו בעצם ידיו. בדרך הליכתו עמד לפניו ערל אחד שיכור ויחזו בו לאמור: שבה נא לי, אברהם, בזה ואספר לך מעשה נור-רא'. וימאן ר' אברהם לשבת אחרי הטבליה לכבוד החג ולשמוע דברים בטלים כפי הערל. אך הערל תפסו בחוזק יד וכדברים, עד שמוכרח היה לשבת ולשמוע את סיפורו. הנה מוזג הכפר אתה מימים ימימה — פתח הערל את דבריו — והנך יודע בוי-דאי, את מנהג האכרים, שדרכנו לזרוע את שדותינו בימים הנוראים שלכם, כלומר בשני ימים של ראש השנה וביום הכיפורים".

אבל בכמה מקומות הרחיב בן-

הרבה נכתב עד כה על סיבה, מקורה ותכליתה של המעשיה. יש שראו בה יצירה אלמוגית, פרי דמי-יוני של העם, שנאספה ועובדה והעלתה אחר כך על הניל בידי יחידים. יש שטענו, שאין לדבר כלל על יצירה עממית משום שבמלי-כות הרוח שליט רק היחיד וכל יצי-רה ספרותית היא פרי חונו וכשרונו של יחיד, אלא שלפעמים שמו נשכת או נעלם מעיקרו ועל כן נחתמה יצירתו בחותם האלמוגיות, או העמ-מיות.

המנוח, מרדכי בן יחזקאל, גטה לדעה הראשונה. וכך אמר בהקדמה לספרו "ספר המעשיות": "מעשיות הן איצר בלום של רוח האימה, שרידי אמונות ודעות בנות תקופות

מרדכי בן-יחזקאל

שונות שנתגבשו בסיפורי עם. קמעי חיים של הציבור והיחיד שנשמתם מצאה לה את תיקונה זמן רב כפה, בשיחות חבריות, ואחרי כן נגזזה לדורות בכתב. סיפור המעשה ותוי-כנו, כרוכים יחד, ומידי יוצר אחד ניתנו — העם. נפש העם הוא הנסי-תר היושב ורוקם את נשמת המעי-שיות וקובע לחן את צורתן העצי-מית, שהיא גם, נשמתן. יוצא לפי זה, שהמספר העממי אינו באמת אלא צינור לרוח עם. ובכל זאת, משחי מרדכי, מסגנונו של המספר היחיד הזה יש למצוא בסיפור המ-עשה אף על פי שאינו יליד המיוני".

רושמי המעשיות נקטו בעבודתם לפי שיטות שונות: מהם שבחרו להם את דרך החוקר המדעי שאין לפניו אלא גילוי החומר בכתבי-היד והעתקו המדויק וציון שינויי הנוסחאות וקביעת זמנו ושם מחברו או מכנסו. יש שמצאו בחומר זה, נושאים ליצירתם האמנותית. והיטב השתמשו בו, למשל, פרץ וברדיצ'בסקי ואחרים בסיפוריהם. ואולם בן-יחזקאל קבע לעצמו כאן את דרך המסדר. לא מספר הנני, גם לא חוקר מדעי, אלא מסדר. ורק גדר כמה גדרים לעצמו: הוא אסף בעיקר מעשיות שבכתב ולא אסף סיפורים שבעל-פה. עם זה שאב רק ממקורות עבריים ולא העתיק מלשונות הגלות. ובקוראו לעצמו מסדר, היה קרוב במפעלו זה למספרי המעשיות שבי-דור הקודם. הללו לא חשבו כלל, כי יש בידם לבדות מן הלב וליצור סיפור מעשה. שהרי ביקשו לספר לדור מה שהתרחש וקרה. מה שהאי-מינו כי אירע, והפעם, היה שגם הקורא יאמין בכך. הללו סיפרו מה שקיבלו בכתב או בעל פה. מתוך חפצם לספר לדורם בלשון המובנת לגשם. את כל אשר קיבלו הדורות.

המטרה — לכנס כל אוצר המעשיות שבכל הדורות

וכך היה גם יחסו של בן-יחזקאל אל האגדה, שאמר למסור ולכנס את כל האוצר של מסורת מעשיות, שי התגלגל דורות על דורות מארץ לארץ בכל גלויות ישראל. אגב כך תיקן את הפגימות שפגמו הדיוסות בסיפורי המעשה ויישר הדורים. הוא עמל לגלות את יוספה הראשון של האגדה ואת תכונתה ומתותה האי-מיתית. וסיפורי המעשיות שנאספו על ידו, הם לא יצורי מעשיות פשר-ות, אלא מורכבים הם מתרבה מו-טיבים. והמוטיבים הלא הם היסודות שמהם מורכב הסיפור. סימן לעמי-מיות המעשיה הוא עושרה במוטיבים ישנים, ובמעשיות כאלה בחר בן-יחזקאל. לרבים מן הסיפורים האלה, פוסיבים יהודיים מקוריים, כגון: כוח החזקה, עונשה של השגת גבול, בטחון. מידה כנגד מידה. הרבה ממעשיות אלה הן בבואה לחיי דורות בישראל.

כאמור, ראה בעל "ספר המעשיות" בעבודתו זו רק עבודת סידור. ואולם גם בעבודת סידור זו, היה הרבה מן היצירה. בן יחזקאל הגיש לנו אמנם את סיפור המעשה כמו שהוא נמצא במקורות, אבל בסידור יפה עם תיקוני לשון וסגנון והשמטת דברים שאינם מגוף המעשה, כגון דרשות יוצאות דופן שאינן מעורות בגוף הסיפור וכדומה. וכך נזהר המסדר למסור את פניני יצירות-עם אלה כמו שהן בלי שינוי פנימי ובלי הערה פסיכולוגית הבאה מן החוץ. שעל פי רוב, גדול הפסדה משכרה ובמקום לתקן היא מקלקלת. ועל ידי כך קיווה בן יחזקאל שהגיע באוספו זה למטרה שקבע לעצמו — "כינוס לא לשם חתימה. אלא לשם גילוי האור הגנוז".

דוגמא לשיטת החוקר המדעי, הוא למשל ספר המעשיות שהעתיק הח"ר קר מ. גאסטר מתוך כתבים מהמאה ה-12—13 הוציאו לאור בתרס"ד. אף ברדיצ'בסקי לא הקפיד על הדיוק של הלשון והסגנון של המעשיות שבטפרו "מקור ישראל". אלא סיפר אותן בלשונו הוא וקיצר האריך לפי טעמו.

בן-יחזקאל, שהשתדל בכל עבודתו הגדולה להישאר תמיד נאמן למקור ולא לעשות בו שינויים ניכרים, הראה טעם ספרותי מעולה, בשעה שנאלץ לתקן תיקונים לשוניים, הכי רחיים בטקסט, או להשמיט מתוכו דברים שאינם לעניין.

שתי מעשיות במקור ובעיבוד

כדי להדגים את מפעלו הספרותי של מסדר המעשיות, הגנו מביאים כאן דוגמא של סיפור לפי מקורו, ולעומתו הנוסח והצורה שנתן לו בן-יחזקאל.

א. סיפור שמקורו בספר "מפי-עלות הצדיקים":

"הרב הצדיק המוסתר ר' אבי-רהם מוזג בכפר רעפצייקי. הרב הצדיק הנ"ל פעם אחת בערב חג הסוכות בעת הלכות להסוכה דרך הבית במזיגה אחר חצות היום ואחר שטבל את עצמו לכ' בוד הרגל עמד לפניו ערל אחד שיכור ואחו בו ואמר לו שבה לי בזה ואספר לך מעשה נוראה ויסרב לו מלהפסיק אחר הטבילה לשמוע דברים בטלים מפני ערל אבל הערל תפסוהו בחוזק יד ובדברים עד שהוכרח לישוב ול-שמוע סיפורו. ויאמר הערל להרב הנ"ל הנה אתה מוזג מימים ימי-מה ואתה יודע שדרכינו עיקר לזרוע שדותינו בימים הנוראים

בעל "ספר הנועשיות"

(סוף מעמ 7)

הרה"ק מהר"צ מתחבא שמה לר"א את עליו לילה האיך מתנהג. פעם אחת בחצות לילה לקח הקדוש מהרא"ל ז"ל בגדי נכרים והלביש אותם וגם לקח חתיכה עץ גדולה עם מנורה והלך לחוץ והרה"ק מהר"צ הלך אחריו לד"ע עת סוף דבר. והלך עד מקום אחד. שמה ילדה בת ישראל ב"שעה ההיא בן והיתה עניה גדו"לה ובביתה היתה קרירה גדולה, כי היה אז בלילי החורף שהיה הקור גדול לסחוב והיולדת הזו רחפו כל עצמותיה מפני הקור והצינה וילך שמה הרה"ק וי"דבר בלשון נכרית: יש לי חתיכי עץ למכור, קנה נא עתה, אמכור זה בזול".

הסיפור "תיקון חצות" בעיבודו של בן-ייחזקאל:

"שמע הרב הקדוש מז'ידיטשוב את דבריהם ואמר בלבו: הרי אני רגיל את רבנו ועד היום לא זכיתי עוד לראות את התנהגותו בתיקון חצות — אע"פ זאת הפעם ולא אוזן מן המקום עד שאראה הליכות מלכי בקודש... אז בא אל החדר, ראה ארון בגדים גדול, פתח את הדלת, נכנס לתוך הארון והתחבא מתחת לבגדים... הרב הקדוש מתי הפך על משכבו ונאנח. עוד רגעים סכפר, והוא מתרומם ויושב ונוטל ידיו בחרשך ולובש בגדיו... אך מה עיניו רחאות? איש לבוש בגדי נכרי: בעיל קצר של עור כבשים עומף את גופו, אזור קש על מחניו, כובע שיער בראשו... הכיט החוצה וראה את הרב הקדוש, כשהוא יוצא מדיר

העזים וקורת עץ גדולה על שכמו וקרדום חד תקוע בתוך אזור הקש אשר על כתניו... והרב הולך וצועד, משא בכר על שכמו... עד שהגיע לכמטה אחת בקצה העיר. שם עמד הרב הקדוש על יד בית קפון ורעוע... ניגש אל הדלת ודפק בלשון נכרי בן כפר... השיב ואמר: הבאתי עצים יבשים להסקה, אמכרם בזול".

עוד בשנת תרפ"ג הציע ח. ג. ביאליק לבן-ייחזקאל לגשת לכינוס סיפורי המעשיות מעולם החסידות בשביל הוצאת "מוריה". בשנת תרפ"ה אישר בן-ייחזקאל לח. ג. ביאליק בשביל "דביר" את כתבי היד של "ספר המעשיות", וארבעה ספרים ממנו יצאו בהידור רב בשי"נים תרפ"ו — תרפ"ט. אברעים שנה לאחר מכן הגיש בן-ייחזקאל את ספרו במהדורה חדשה, מורחבת ומתוקנת. ובעוד שבמהדורה הראשונה נכללו רק תשעים וחמישה סיפורים ואלה נלקטו רק מתוך ספרים, נכנסו למהדורה החדשה שלוש מאות ושבעים ושבעה סיפורים ובי"תוכם גם סיפורים מתוך השמועה. כן הורחב במידה ניכרת במהדורה השניה המדור "מקורות והערות". הספר המורחב הזה זיכה את בן-ייחזקאל בפרס ביאליק בשנת תשכ"ו. מ. בן-ייחזקאל נולד באדר תרס"ד בגליניאני אשר בגליציה. קיבל חיי נוך מסורתי בחדר ובבית המדרש. השתלם באוניברסיטאות ברן, ברלין ווינה. בשנת תרפ"א עלה לארץ, עבד כמורה תחילה בביהמ"ד למרות על שם לוינסקי תל-אביב, ובי"שנים תרפ"ד—תש"ד, היה מורה בבית המדרש למורים של המזרחי בירושלים.